

ارکان اعتقادی و عبادی اسلام، به ویژه نماز، از دیدگاه نهج البلاغه

حسین رزمجو

عضو هیأت علمی دانشگاه فردوسی مشهد

نهج البلاغه شریف، کتابی که آن را از لحاظ هدایت و مایه‌وری مضامین آموزنده زندگی‌ساز، تالی قرآن کریم و فوق کلام مخلوق و دون کلام خالق دانسته‌اند؛ به جز جنبه‌های ممتاز بلاغت و شیوایی بیان که در این اثر معنوی زیبا موجود است و عنوان «نهج البلاغه» جامع و مظهر آن می‌باشد، «از جهت اشمال بر حکمت‌ها و دستورالعمل‌های ارزنده حیات متعالی و موضوعات متنوع: خداشناسی، دین‌باوری، اخلاق، انسان‌شناسی، حقوق، حکومت، اقتصاد و ... شایان آن است که صفات: نهج الحیاة، نهج الهدایة، نهج التریبة، نهج السعادة و ... بدان داده شود». زیرا این اثر والا به واقع تفسیری است از حکمت‌های قرآنی و تبلوری از معارف اسلامی، و مآلاً ضامن و تأمین‌کننده بهروزی دنیا و آخرت کسانی است که به رمز و رازها و گُنه حقایقش پی برند و به رهنمودهای خردمندانه آن عمل کنند (رزمجو ۱۳۶۹: ص ۱۴، ذیل «نهج البلاغه و علت آن»). مؤلف معصوم و عالی‌قدر این کتاب مستطاب، یعنی امیر مؤمنان، یا شخصیت بی‌نظیری که به قول شاعر:

مادر گیتی نزیاید در جهان مثل علی

آسمان در ترکشش گویا همین یک تیر داشت

باب علم احمد و پیروز در پیکار نفس

از برای دشمنان مصطفی شمشیر داشت

در جای جای آن، بحث‌های حکیمانه زیبا و مبسوطی را درباره وظایفی که هر مسلمان راستین در قبال خداوند، اسلام و اجتماع مسلمانان و خویشان دارد، ارائه فرموده است. از جمله در خطبه ۱۱۰، با عنوان «ارکان دین اسلام»^(۱)، آنچه را که مؤمنان مسلمان باید بدانند و بدان عمل کنند، به اجمال بیان داشته و پویندگان راه حقیقت را این گونه به انجام وظایفشان توصیه فرموده است: «إِنَّ أَفْضَلَ مَا تَوَسَّلَ بِهِ الْمُتَوَسِّلُونَ إِلَى اللَّهِ سُبْحَانَهُ وَتَعَالَى:

- الْإِيمَانُ بِهِ وَرِسُولِهِ،

- وَالْجِهَادُ فِي سَبِيلِهِ فَإِنَّهُ زِرْوَةُ الْإِسْلَامِ،

- وَكَلِمَةُ الْإِخْلَاصِ فَإِنَّهَا الْفِطْرَةُ،

- وَإِقَامُ الصَّلَاةِ فَإِنَّهَا الْمِلَّةُ،

- وَإِتْيَاءُ الزَّكَاةِ فَإِنَّهَا فَرِيضَةٌ وَاجِبَةٌ،

- وَصَوْمُ شَهْرِ رَمَضَانَ فَإِنَّهُ جُنَّةٌ مِنَ الْعِقَابِ،

- وَحَجُّ الْبَيْتِ وَاعْتِمَارُهُ فَإِنَّهَا يَنْفِيَانِ الْفَقْرَ وَيُدْحِضَانِ الذَّنْبَ،

- وَصِلَةُ الرَّحِمِ فَإِنَّهَا مَثْرَاءٌ فِي الْمَالِ وَمُنْسَأَةٌ فِي الْأَجْلِ،

- وَصَدَقَةُ السَّرِّ فَإِنَّهَا تُكَفِّرُ الْخَطِيئَةَ وَصَدَقَةُ الْعِلَاقِيَّةِ فَإِنَّهَا تَدْفَعُ مِيتَةَ السُّوءِ،

- وَصَنَائِعُ الْمَعْرُوفِ فَإِنَّهَا تَقِي مَصَارِعَ الْهَوَانِ.»

(بزرگ‌ترین وسایلی که توسل جویندگان به خداوند، برای نزدیکی به او از آن سود می‌جویند: ایمان به پروردگار و پیروی از پیامبر وی محمد (ص)، و کوشندگی در راه خداوند است که موجب بلندی مرتبه اسلام می‌شود. و اذعان به کلمه اخلاص «لا اله الا الله» یا یکتا دانستن باری تعالی است که این امر فطری و جبلی انسان می‌باشد، و دیگر برپاداشتن نماز که ستون دین است، و دادن زکات به مستمندان که امری است واجب، همچنین، گزاردن روزه در ماه مبارک رمضان که به عنوان سپری است برای جلوگیری از عذاب، و انجام دادن حج و عمره که فقر را از میان می‌برد و گناه را می‌زداید، و پیوند با خویشان که سبب افزایش عمر و مال می‌شود، و احسان

به تهیدستان به طور آشکار است که گناهان را می پوشانند، و صدقه دادن پنهانی است که آدمی را از مرگ بد باز می دارد، و انجام دادن کارهای پسندیده، که او را از مبتلا شدن به خواری ها حفظ می کند. (۲)

در خطبه مذکور، پس از این سفارش های خداپسندانه، امام (ع) در باره اینکه مؤمن همواره باید به یاد خدا باشد - در تفسیر آیه «أَلَا بِذِكْرِ اللَّهِ تَطْمَئِنُّ الْقُلُوبُ» (قرآن: رعد / ۲۸) - و اینکه مسلمانان برای نجات جامعه خویش از گرفتاری ها ضروری است که دائماً به سنت های سنیه رسول خدا عمل کنند و قرآن را فراگیرند و به آن تاسی جویند - و به تعبیر پیامبر اکرم (ص): «فَإِذَا التَّبَسُّثُ عَلَيْكُمْ فَالْفِتْنُ كَقَطْعِ اللَّيْلِ الْمُظْلَمِ فَعَلَيْكُمْ بِالْقُرْآنِ» (شریعتی مزینانی ۱۳۵۳: ص ۲۴) (وقتی انواع فتن و بلاها مانند پاره های شب تاریک در آمیزد و شما را فرو پوشد، به قرآن چنگ در زنید و بدان پناه برید). - سخن خویش را این گونه ادامه داده و چنین سفارش هایی را فرموده است: «أَفِيضُوا فِي ذِكْرِ اللَّهِ فَإِنَّهُ أَحْسَنُ الذِّكْرِ. وَارْغَبُوا فِيمَا وَعَدَ الْمُنْفِقِينَ فَإِنَّ وَعْدَهُ أَصْدَقُ الْوَعْدِ وَاقْتَدُوا بِهَدْيِ نَبِيِّكُمْ فَإِنَّهُ أَفْضَلُ الْهُدَى وَاسْتَنُوا بِسُنَّةِ فَإِنَّهَا أَهْدَى السُّنَنِ.

وَتَعَلَّمُوا الْقُرْآنَ فَإِنَّهُ أَحْسَنُ الْحَدِيثِ وَتَفَقَّهُوا فِيهِ فَإِنَّهُ رِبْعُ الْقُلُوبِ. وَاسْتَشْفُوا بِنُورِهِ فَإِنَّهُ شِفَاءُ الصُّدُورِ وَاحْسِنُوا تِلَاوَتَهُ فَإِنَّهُ أَنْفَعُ الْقَصَصِ...» (به یاد خداوند باشید چه پسندیده ترین یاد، ذکر پروردگار است. و از او خواستار وعده هایی باشید که به پرهیزکاران داده است؛ زیرا پیمان ها و مزدهای خدا، راست ترین پیمان ها است که بدانها وفا می کند. از روش پیامبر خویش پیروی کنید که برترین شیوه ها است. و به سنت او بگروید که رهنماینده راهنماها است. و قرآن را فرا بگیرید که نیکوترین گفتارها است. و آن را نیک دریابید که به منزله بهاری است فرح بخش برای دل ها. و به نور هدایت آن خواستار سلامتی روان خویش شوید که بهبودی سینه های تان در پرتو آن میسر است. قرآن را درست و زیبا بخوانید که در آن سودمندترین گفتارها است ...) (صبحی صالح ۱۳۷۸: ص ص ۱۶۳، ۱۶۴).

در میان ارکان اعتقادی عبادی مذکور، که شامل ایمان به خدا و رسالت نبی اکرم (ص) و جهاد در راه دین و ادای فرایض نماز، زکات، روزه و حج و وظایفی

چون به یاد خدا بودن و آموختن قرآن و گزاردن حق صلۀ رحم می شود، همچنین سایر اصول مذهب، نظیر امامت، عدالت و معاد، که در این خطبه از آنها نامی برده نشده است - اما در تعدادی از خطب و نامه ها و کلمات قصار امام (ع) درباره آنها بحث هایی مفصل و آموزنده ارائه شده است - چون نماز جایگاهی ویژه را دارا است، از آن به ستون دین و عمود خیمۀ احکام اسلام تعبیر کرده اند. و در آیات ۱۴ و ۱۵ سورۀ مبارکۀ «اعلی»، از آن به عنوان وسیلۀ رستگاری یاد شده است؛ زیرا به نظر خداوند: «قَدْ أَفْلَحَ مَنْ تَزَكَّى وَ ذَكَرَ اسْمَ رَبِّهِ فَصَلَّى» (مسلماً رستگار می شود کسی که خود را تزکیه کند و نام پروردگارش را همواره به یاد آورد و نماز بخواند). در واقع، «نماز» مظهر و تبلوری است عملی از همه مبانی اعتقادی که شخص مسلمان باید به آنها ایمان داشته باشد. لذا ذیلاً در بارۀ اهمیت این فریضۀ الهی از دیدگاه امام علی (ع) بحث می شود و به منظور رعایت اختصار در کلام، ناگزیر فواید و برکاتی را که دیگر ارکان اعتقادی و عبادی اسلام دارا هستند، به خطبه ها، نامه ها و کلماتی از آن امام همام که در یادداشت شماره (۳) پاورقی نوشتار حاضر آمده است حالت داده می شود. (۳)

و اما نماز که پایگاهش در کتاب شریف نهج البلاغه بسیار رفیع و والا است و رمز و رازهای موجود در آن به زیباترین شکل و بلیغ ترین کلام بیان شده، از آن جهت درخور توجه می باشد که گوینده اش به واقع خود اسلام مجسم است و این فریضه در نظر او آن اندازه محترم و عظیم بوده است که در سیرۀ ایشان نوشته اند، که با فرارسیدن وقت نماز، رنگ از سیمای مبارکش می پریده و اندام وی برای حضور در پیشگاه ربوبی به لرزه در می آمده و اظهار می داشته است: «جَاءَ وَقْتُ الصَّلَاةِ: وَقْتُ أَمَانَةٍ عَرَضَهَا اللَّهُ عَلَى السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ وَالْجِبَالِ فَاسْتَبَيْنَ أَنْ يَحْمِلْنَهَا وَأَسْفَقْنَ مِنْهَا» (هنگام نماز رسیده است، وقت ادای امانتی که خداوند بر آسمان ها و زمین و کوه ها عرضه کرد، اما آنها از قبول آن دوری کردند و از پذیرش آن ترسیدند) (مجلسی ۱۳۷۲: ج ۱۴، ص ۱۷؛ عارف ۱۳۷۲: ج ۱، ص ۵۸۸).

و زمانی هم که به نماز می ایستاده، آن چنان غرق در لذت روحانی و مست بادۀ

معنوی عبادت می شده است که از پایش تیری را بیرون می آورده اند و او متوجه نبوده است. (کاشانی - ج ۱، ص ۳۹۸ به نقل از: نراقی ۱۳۷۱: ص ۸۹۴) و هر مشکلی برایش پیش می آمده با گزاردن نماز و استعانت از حق، بر آن سختی فایق می آمده است. در این مورد از امام صادق (ع) نقل شده است که: «كَانَ عَلِيٌّ عَلَيْهِ السَّلَامُ إِذَا أَهَالَهُ أَمْرٌ فَرَعُ قَامَ إِلَى الصَّلَاةِ ثُمَّ تَلَاهُ هَذِهِ الْآيَةَ: وَاسْتَعِينُوا بِالصَّبْرِ وَالصَّلَاةِ» (زمانی که مشکلی برای علی (ع) پیش می آمد، به نماز بر می خاست و سپس این آیه را تلاوت می فرمود: «در سختی های زندگی از شکیبایی و نماز یاری جوید» (مکارم شیرازی و دیگران ۱۳۷۲: ج ۱، ص ۲۱۹).

رمز و رازهایی که امیرمؤمنان علی علیه السلام از نماز با اخلاص همراه با خشوع و حضور دل، در نهج البلاغه ضمن بیانی شیوا همراه با تشبیهاتی بدیع و امثله بی لطیف و آموزنده اظهار داشته است، هر صاحب دل دین پاروی را به تفکر و تحسین وامی دارد و بر بصیرت و معرفت خدا جویانه او می افزاید.

آنچه در ذیل ارائه می شود، گوشه هایی است از حقایقی که آن امام (ع) در این مورد بیان فرموده است:

«الصَّلَاةُ قُرْبَانٌ كُلُّ تَقِيٍّ»^(۴) (نماز وسیله تقرب پرهیزکاران به خداوند است.) و بی گمان، متقیانی که در عبارت مذکور مورد نظر امام می باشند، پرهیزکارانی هستند که وصفشان را در خطبه معروف «همام» ملاحظه می کنیم و از نشانه هایشان یکی این است که: «فَهُمْ حَائُونَ عَلَى أَوْسَاطِهِمْ مُفْتَرِشُونَ لِجِبَاهِهِمْ وَأَكْفُهُمْ وَرُكْبُهُمْ وَأَطْرَافِ أَقْدَامِهِمْ يَطْلُبُونَ إِلَى اللَّهِ تَعَالَى فِي فَكَاكِ رِقَابِهِمْ»^(۵)... (تمام شب را در حال رکوع به سر می برند و پای و کف دست خود را - در حال سجود - بر زمین می نهند. و از خداوند آزادی و رهایی خویش را از آتش می خواهند.)

«وَاللَّهُ اللَّهُ فِي الصَّلَاةِ، فَإِنَّهَا عَمُودُ دِينِكُمْ»^(۶) (و از خداوند بترسید در باره نمازتان که ستون خیمه دین شما است.) از آنجا که برپایی و استواری یک خیمه یا ساختمان به ستون هایی بستگی دارد که بر پایه آنها گذارده می شود؛ لذا امام علی (ع) در عبارت مذکور، ضمن پرهیز دادن نمازگزاران از بی اعتنایی به شرایط

لازم نماز واقعی، می خواهد این نکته مهم را به مسلمانان یادآور شود که، اگر کسی نمازش مخلصانه و با رعایت شرایطی انجام گیرد که در فقه اسلامی برای نمازگزار تعیین شده است، نشانه کمال دینداری او است. و چنان که به عکس؛ نمازی که از خلوص نیت و سایر شرایط لازم تهی باشد و آن را به صرف اسقاط تکلیف یا به منظور تظاهر و خودنمایی و عوامفریبی بخواند، این گونه نماز، به جز تباهی دین نمازگزار حاصلی نخواهد داشت. و از طرفی، مصداقی خواهد گردید از این سخن حکمیانه شیخ شیراز، مصلح الدین، سعدی که فرموده است:

کلید در دوزخ است آن نماز
که در چشم مردم گزاری دراز
اگر جز به حق می رود جاده‌ات
در آتش فشانند سجاده‌ات

(سعدی ۱۳۶۳: ص ۱۴۳)

«فَرَضَ اللهُ الْإِيْمَانَ تَطْهِيراً مِنَ الشِّرْكِ وَالصَّلَاةَ تَنْزِيْهًا عَنِ الْكِبْرِ»^(۷) (خداوند ایمان را برای پاک کردن انسان از شرک واجب کرده است و نماز را برای پاکسازی از کبر و بزرگ‌منشی). از دیگر رازهایی که امام علی بن ابی طالب (ع) در عبارت مزبور برای نماز بیان فرموده، تأثیری است که این فریضه الهی در متخلق شدن نمازگزار به صفات پسندیده فروتنی و پاک شدن او از غرور و خودپسندی دارد. چون کبر و بزرگمنشی «از اعظم صفات رذیله است و آفات آن فراوان؛ زیرا بسیارند از خواص و عوام که به واسطه این مرض به هلاکت رسیده‌اند و گرفتار دام شقاوت گشته‌اند. و با عنایت به این که کبر، اعظم حجابی است که انسان را از وصول به مرتبه فیوضات عالیه باز می‌دارد و او را از مشاهده جمال سعادات محروم می‌کند؛» (نراقی ۱۳۷۱: صص ۲۸۷ و ۸۵۱). لذا به منظور آنکه فرد مسلمان به اسباب و آداب باطنیه نماز، که از جمله آنها تعظیم پروردگار است، برسد و «به لوازم آن، که دست‌یابی به معرفت جلال و عظمت الهی و معرفت ذلت نفس خود و حقارت آن است، نایل گردد و از این معرفت، در او مسکنت و خشوعی حاصل شود - که آن را تعظیم آفریدگار گویند.» (نراقی ۱۳۷۱: صص ۲۸۷ و ۸۵۱) و از طرفی، حضور قلب و عواطفی چون هیبت و خوف از عدل پروردگار و امیدواری به لطف و کرم خداوند در وی پدیدار گردد، تا به هنگام گزاردن نماز، از گناهان و عجز خویش و تقصیر ادای حق بندگی در

پیشگاه ربوبی، احساس حیا و شرمندگی کند و مآلاً این احساسات پاک و به خاک افتادن نمازگزار در برابر خداوند به هنگام سجود، و ادای جملات دعایی نظیر: «إِهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ، صِرَاطَ الَّذِينَ أَنْعَمْتَ عَلَيْهِمْ، غَيْرِ الْمَغْضُوبِ عَلَيْهِمْ وَ لَا الضَّالِّينَ» (قرآن: فاتحه / ۶ و ۷) به هنگام خواندن سوره مبارکه حمد، و تسبیح و تنزیه آفریدگار به هنگام رکوع و سجود و تلاوت ادعیه‌یی در قنوت یا جملگی این گفتار و رفتار، وی را به منزله شدن از ذیلت کبر، یاری می‌دهد. و گزاردن نماز واقعی، این واقعیت را برایش در باره زشتی غرور روشن می‌سازد که به قول جلال‌الدین مولوی:

نردبان خلق این ما و منی است	عاقبت زین نردبان افتادنی است
هر که بالاتر رود، ابله‌تر است	کاستخوان او بتر خواهد شکست

(مولوی ۱۳۵۲: ص ۹۲۰)

و سرانجام، عقل و ایمان منزه شده از شهوات او، در گوش جاننش این حقایق را زمزمه خواهد کرد که:

نخوت و دعوی و کبر و تزهات	دور کن از دل که تا یابی نجات
این تکبر چیست؟ غفلت از لباب	منجمد چون غفلت یخ ز آفتاب
چون خبر شد ز آفتابش، یخ نماند	نرم گشت و گرم گشت و تیزراند
کبر ز آن جوید همیشه جاه و مال	که ز سرگین است گلخن را کمال

(ص ۹۲۰)

«تَعَاهَدُوا أَمْرَ الصَّلَاةِ وَ حَافِظُوا عَلَيْهَا وَ اسْتَكْبَرُوا مِنْهَا وَ تَقَرَّبُوا بِهَا فَإِنَّهَا كَانَتْ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ كِتَابًا مَوْقُوتًا - أَلَا تَسْمَعُونَ أَلَى جَوَابِ أَهْلِ النَّارِ حِينَ سُئِلُوا: مَا سَلَلَكُمْ فِي سَقَرٍ؟ قَالُوا: لَمْ نَكُ مِنَ الْمُصَلِّينَ.»^(۸) (در برپایی و مواظبت نماز بکوشید و از آن محافظت کنید و آن را بسیار به جای آورید تا به خداوند نزدیک شوید. و همان‌گونه که خداوند در قرآن کریم فرموده است: «كانت على المؤمنين موقوتاً» (قرآن: نساء / ۱۰۳) نماز فریضه‌یی است که بر عهده مؤمنان نوشته شده و وقت انجام آن معین گردیده است. ای صاحبان ایمان! آباگوش دل به پاسخ اهل دوزخ نمی‌سپارید، آن‌گاه که از آنان سؤال می‌کنند: «ما سَلَلَكُمْ فِي سَقَرٍ؟» (قرآن: مدثر / ۴۲) چه چیز شما را گرفتار

جهنم کرد؟ و ایشان در جواب می‌گویند: *لَمْ نَكُ مِنَ الْمَصْلِيْنَ* (قرآن: مدثر / ۴۳) برای آنکه ما از نمازگزاران نبودیم!»

راز و رمز موجود در این سخن امام (ع) را نسبت به نماز، در تأکید ایشان در برپایی این فریضه الهی و محافظتِ دایمی از آن و زیاد نمازگزاردن باید دانست. زیرا بنابر بحثی که قبلاً در نوشتار حاضر داشتیم، نماز وسیله تقرب بنده به خداوند، یا به منزله معراج و ستونِ دین مؤمن است. و اینکه در آیات مذکور، دوزخیان علتِ گرفتاری خود را در آتش، نخواندن نماز ذکر می‌کنند، مبین آن است که، اگر اینان نماز را برپا می‌داشتند، انجام این فریضه آنان را از آلوده شدن به فحشا و مُنکر و مآلِ گناه باز می‌داشت.

وانگهی در اهمیت نماز و تداوم برپایی آن، همین دلیل کافی است که ملاحظه می‌شود خداوند آن اندازه که بر عظمت نماز و خطیر بودن این عمل عبادی تکیه کرده است، بر دیگر عبادات توصیه نفرموده؛ چنان‌که در قرآن مجید، افزون بر یکصد بار از نماز و نمازگزاران یاد کرده و مسلمانان را به اقامه آن امر فرموده است. (عبدالباقی ۱۳۶۴: صص ۴۱۲-۶۱۶) علاوه بر این، رعایت خشوع و محافظت کردن از نماز را از نشانه‌ها و صفات اصلی مؤمنان دانسته و در سوره مؤمنون فرموده است: *«قَدْ أَفْلَحَ الْمُؤْمِنُونَ الَّذِينَ هُمْ فِي صَلَاتِهِمْ خَاشِعُونَ.»* (قرآن: مؤمنون / ۱ و ۲).

از دیگر تذکارات حکیمانه امیر مؤمنان علی (ع) در نهج البلاغه شریف، درباره نماز، این نکته لطیف راهگشا است که فرموده: *«أَنَّ الصَّلَاةَ لَتَحُتُّ الذُّنُوبَ حَتَّى الْوَرَقِ وَ تَطْلُقُهَا إِطْلَاقَ الرَّبْقِ وَ شَبَّهَهَا رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِالْحَمَةِ تَكُونُ عَلَى بَابِ الرَّجُلِ، فَهَوَّ يَغْتَسِلُ مِنْهَا فِي الْيَوْمِ وَاللَّيْلَةِ خَمْسَ مَرَّاتٍ فَمَا عَسَى أَنْ يَتَّقِيَ عَلَيْهِ مِنَ الدَّرَنِ؟ وَ قَدْ عَرَفَ حَقَّهَا رِجَالٌ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ الَّذِينَ لَا تَشْغَلُهُمْ عَنْهَا زِينَةٌ مُتَاعٌ وَلَا قَرَّةٌ عَيْنٍ مِنْ وَلَدٍ وَ لَا مَالٍ.»* (۹) *«يَقُولُ سُبْحَانَهُ: «رِجَالٌ لَا تُلْهِهِمْ تِجَارَةٌ وَ لَا بَيْعٌ عَنْ ذِكْرِ اللَّهِ وَ إِقَامِ الصَّلَاةِ وَ إِيْتَاءِ الزَّكَاةِ»* (قرآن: نور / ۳۷) همانا نمازگناهان را مانند ریختن برگ از درخت، می‌ریزد و چونان رهاشدن بند از گردن چارپایان، نمازگزار را از قید و بند ناپاکی‌ها نجات می‌دهد. رسول خدا (ص) نماز را به چشمه آب گرمی تشبیه فرموده است که

بر در خانه مردی جاری باشد و آن مرد شبانه روزی پنج نوبت در این چشمه شست و شو کند. بدیهی است در این صورت، دیگر چرکی بر بدن او باقی نخواهد ماند. و به تحقیق، کسانی از مؤمنان حق نماز را شناخته اند که زحارف دنیوی، همچنین آنچه موجب روشنی چشمشان می شود - از مال و فرزند - فکر و توجه آنان را از یاد خداوند و گزاردن نماز باز نمی دارد. چنان که خداوند پاک در این مورد فرموده است: «مردانی هستند که نه تجارت و نه معامله، آنها را از یاد خداوند و برپاداشتن نماز و ادای زکات غافل نمی کند.»

راز درون پرده سخن مذکور امام علی (ع)، درباره خاصیت گناه زدایی نماز است. و تشبیهی که از قول رسول اکرم (ص) برای توجیه این رمز نقل فرموده است، یادآور مضمون آیه ۱۱۴ از سوره مبارکه هود / ۱۱ می باشد که خداوند فرموده است: «وَأَقِمِ الصَّلَاةَ طَرَفَى النَّهَارِ وَ زَفَاءً مِنَ اللَّيْلِ إِنَّ الْحَسَنَاتِ يُذْهِبْنَ السَّيِّئَاتِ ذَلِكَ ذِكْرَى لِلذَّاكِرِينَ.» (نماز را در دو طرف روز - صبح و ظهر و عصر و اوایل شب - به پای دار؛ زیرا که اعمال نیک خطاها و آثار گناه را از میان می برد. این یادآوری برای کسانی است که اهل تذکرند). همچنین تداعی کننده حدیثی است از نبی مکرم (ص) که از قول سلمان فارسی، این گونه نقل شده: «قَالَ: أَنَا مَعَهُ (مَعَ رَسُولِ اللَّهِ «ص») تَحْتَ شَجَرَةٍ، فَأَخَذَ مِنْهَا غُصْنًا يَابِسًا، فَهَزَّهُ حَتَّى تَحَاتَّ وَرَقَةٌ. ثُمَّ قَالَ: أَلَا تَسْأَلُنِي يَا سَلْمَانَ لِمَ أَفْعَلُ هَذَا؟ قُلْتُ: وَ لَمْ فَعَلْتَهُ. قَالَ (رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَ آله): إِنَّ الْمُسْلِمَ إِذَا تَوَضَّأَ فَأَحْسَنَ الوَضُوءَ ثُمَّ صَلَّى الصَّلَاةَ الْخَمْسَ تَحَاتَّتْ خَطَايَاهُ كَمَا يَتَحَاتُّ هَذَا الْوَرَقُ. ثُمَّ قَرَأَ هَذِهِ الْآيَةَ وَ أَقِمِ الصَّلَاةَ طَرَفَى النَّهَارِ...» (طوسی ۱۳۳۹: جزء ۵، صص ۲۰۰ و ۲۰۱).

(سلمان گفته است: من با پیامبر (ص) زیر درختی نشسته بودیم. پس رسول اکرم (ص) شاخه خشکی از آن درخت را گرفت و تکان داد، تا اینکه برگ هایش ریخت. آن گاه به من فرمود: از من سؤال نمی کنی که چرا چنین کردم؟ عرض نمودم: یا نبی الله! چرا این کار را انجام دادید؟ پیامبر (ص) در پاسخ من فرمود: زمانی که مسلمانی وضو بگیرد - و خوب و نیکو وضو بگیرد - سپس نمازهای واجب پنجگانه خویش را به جای آورد، گناهان او فرو می ریزد، همان طور که برگ های این

شاخه فروریختند. بعد همین آیه و اقم الصلوة... الخ را برایم تلاوت فرمود).
 بی‌گمان بخش پایانی سخن اخیر امام علی (ع) که به آیه سی و هفتم از سوره مبارکه نور/ ۲۴ زینت یافته، باز هم حاکی از اهمیت نماز است و اینکه عظمت نماز در نظر مردان خدا به اندازه‌ی بی‌استه که گویی همه کارها و فعالیت‌های روزمره و تعلقات زندگی آنان را تحت الشعاع قرار می‌دهد، به طوری که هیچ چیز مانع آنان از یاد خداوند نمی‌شود. زیرا بنابر آنچه در پایان آیه مذکور آمده است: نمازگزاران واقعی کسانی هستند که: «يَخَافُونَ يَوْمًا تَتَلَبَّبُ فِيهِ الْقُلُوبُ وَالْأَبْصَارُ» (آنان از رستاخیز یا روزی می‌ترسند که دل‌ها و چشم‌ها در آن روز، زیر و زبر می‌شود.) و به تعبیری دیگر: این بزرگمردان با برپایی نماز و توجه دائمی به ذات حق تعالی، در زمره کسانی قرار دارند که شاعر عارفان، فروغی بسطامی (۱۲۱۳-۱۲۷۴ هـ ق) در بزرگداشتشان این‌گونه داد سخن داده و سروده است:

مردان خدا، پرده پندار دریدند	یعنی همه جا غیر خدا هیچ ندیدند
همت طلب از باطن پیران سحر خیز	زیرا که یکی را ز دو عالم طلبیدند
کوتاه نظر غافل از آن سرو بلند است	کاین جامه به اندازه هر کس نبریدند
مرغان نظر باز سبک سیر، فروغی!	از دامگه خاک به افلاک پریدند

(فروغی بسطامی ۱۳۳۶: ص ۹۶)

«وَكَانَ رَسُولُ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ - نَصَبًا بِالصَّلَاةِ بَعْدَ التَّبَشِيرِ لَهُ بِالْجَنَّةِ. لِقَوْلِ اللَّهِ سُُبْحَانَهُ: «وَأُمْرُ أَهْلِكَ بِالصَّلَاةِ وَاصْطَبْرٍ عَلَيْهَا» (قرآن: طه / ۱۳۲) فَكَانَ يَأْمُرُ بِهَا أَهْلَهُ وَ يَضِرُّ عَلَيْهَا نَفْسَهُ.»^(۱۰) (و پیامبر خدا(ص) با آنکه به رفتن به بهشت مژده داده شده بود، نماز را برپای می‌داشت و خود را برای زیاده انجام دادن این فریضه مقدس - گزاردن نوافل و نماز شب - به رنج می‌افکند. زیرا از جانب خداوند، به او این گونه فرمان رسیده بود: خاندانت را به خواندن نماز دستور ده و خویش نیز بر انجام آن شکبیا باش. پس آن حضرت هم اهل بیتش را به گزاردن نماز امر می‌فرمود و هم خود بر آن، صابر و بردبار بود). در این کلام امام علی بن ابیطالب (ع) در باره نماز که ضمن آن از عبادت‌های مستمر و خسته کننده نبی اکرم(ص) یاد فرموده و از فرمان خداوند به حبیبش خبر داده است که به خاندانش توصیه کند تا نماز را برپای دارند

و خود در انجام این فریضه و تحمل مرارت‌های آن شکیبایی پیشه کند، راز سخن امام در تأثیری است که نماز در تلطیف روح و پاکی قلب نمازگزار دارد. و مآلاً او را در راه تکامل و بی‌نیازی از خلق و دست‌یابی به پرهیزکاری که عالی‌ترین نعمت معنوی است، یاری می‌دهد (رزمجو ۱۳۷۷: صص ۱۴۶-۱۵۲).

کوتاه سخن آنکه، سراسر عمر پر برکت امام علی (ع) در راه تبلیغ و ترویج احکام الهی سپری گردید و شمشیر آن شهسوار یگانه عرصه توحید، در راه بسط عدالت و مردمی و به منظور برپایی «نماز» و حراست از دیگر ارکان اعتقادی و عبادی اسلام به کار گرفته شد و سرانجام، خود در این راه «قُتل فی محراب عبادتہ لشدة عدلہ» به هنگام گزاردن نماز پگاه روز نوزدهم رمضان سال بیستم هجرت در مسجد کوفه به شهادت رسید، به علاوه او در مکتب تربیتی خود، دلاور مردانی چون شهدای کربلا، به ویژه فرزند برومندش امام حسین (ع)، را بهرورد؛ حماسه‌سازانی که قیامشان علیه ظلم و بی‌دینی و به منظور زنده نگهداشتن مکتب، و از جمله اقامه نماز، بود. چنان‌که این سید شهیدان، در بحبوحه واقعه جانسوز کربلا و به هنگام ظهر عاشورا، آخرین نماز خویش را در صحرای سوزان نینوا، در مقابل سپاه خصم و زیر تیر باران دشمنان دین ادا کرد. نماز عارفانه‌یی که حقیر شرح اجمالی آن را با عنوان «نماز عاشورای عشق» این‌گونه به سلک نظم درآورده است:

«نماز ظهر عاشورا»ی آن پاک	که بر شد از زمین تا اوج افلاک
در آن هنگامه خون و حماسه	که می‌بارید ز ابر غم به سر خاک
دلاور مرد راه عشق و ایثار	به وادی خطر جانباز و بی‌پاک
حسین سالار و سرخیل شهیدان	که جدش را خدا فرمود: لولاک
به پیش لشکر دشمن، مقاوم	ز جور ظالمان همواره غمناک
«نماز» او به صحرای شهادت	که بودی خالص و پاکیزه از، آک
مصور کرد تصویری مقدس	ز اوج عشق جاویدان چو پژواک:
طنین دلنواز او به کیتی	کُند همواره دامن زمان، چاک
رساند این پیام آسمانیش	به گوش عاشقان در پهنه خاک:
که فخر من به اسلام و «نماز» است	بود سرمستی‌ام از خمر این تاک
هلا، می‌دان که رکن دین «نماز»ی است	که باشد از ریا و ریب‌ها، پاک

نوشتار حاضر را با عنایت به اینکه سال جاری به نام مقدس امام علی (ع) نامگذاری شده است - با چند رباعی ذیل - که نگارنده این سطور آنها را به هنگام تشرف اخیر خود (فروردین ۱۳۷۹) به نجف اشرف، در فرخنده روز عید سعید غدیر، سال ۱۳۷۹ در برابر مضجع پاکِ علوی سروده است - حُسن ختام می دهد و از خداوند متعال پیروی از مکتب مولای متقیان را برای قاطبه مسلمانان، به ویژه خوانندگان سخن سنج گرامی مسئلت دارد:

من جز به علی و مکتبش رو نکنم	در باغ جهان، جز گل او بو نکنم
هر کس دل خود به خلق و خوئی بندد	من جز به صفای باطنش خو نکنم

❖

سر حلقه مؤمنان پُرشور علی ست	در راه خدا رهسپر نور علی ست
در گاه علوم و جانشین احمد	هم قاسم نار و جنت و حور علی ست

❖

با گفتن یا علی تو لا می کن	او را به جهان، رهبر و مولا می کن
در راه پر از صفای او گام بزن	شان خود از این طریق والا می کن

❖

فرموده علی مظهر اخلاص و صفا	آن اسوه و پهلوان میدان وفا:
«می باش همیشه دشمن ظالم و کُن:	مظلوم حمایت و برانداز جفا»

❖

شهر نجف است قبله گاه عشاق	عاشق به علی و آل او را مشتاق
در تربت پاک او شهی مدفون است	کاو بعد پیمبر است در عالم، طاق

پی نوشت ها

۱. این عنوان در خطبه ۱۱۰، نهج البلاغه چنین آمده است: فی ارکان الدین الاسلام (صبحی صالح ۱۳۷۸: خطبه ۱۱۰، ص ۱۶۳).
۲. نهج البلاغه: ضبط نَصّه و ابتکر فهارسه العلمیه (صبحی صالح ۱۳۷۸: ص ۱۶۳؛ شهیدی ۱۳۷۴: ص ص ۱۱۰-۱۱۱).

۳. نهج البلاغة (صبحی صالح، ۱۳۷۸): فهرس العقاید الدینیه: اللّهُ «جَلَّ جَلَالُهُ» (ص ۸۰۶)، الرسالة النبوه (ص ۸۰۷)، الامامة الوصیه (ص ص ۷۰۷ و ۸۰۷)؛ و ارکان الاسلام: الصلوة، الزکوة، الصیام، الحج (ص ۸۱۰)؛ و فهرس الموضوعات العامة (ص ص ۷۳۳-۷۶۸).
- ۴ و ۵ و ۶. نهج البلاغة (صبحی صالح، ۱۳۷۸): حکمت ۱۳۶ (ص ۴۹۴)، خطبة ۱۹۳ (ص ۳۰۴)، و من وصية له عليه السلام للحسن و الحسين عليهما السلام (ص ۴۲۲).
۷. حکمت ۲۵۲، نهج البلاغة: باب المختار من حکم اميرالمؤمنین (صبحی صالح ۱۳۷۸: ص ۵۱۲).
۸. نهج البلاغة: من کلام له عليه السلام (صبحی صالح ۱۳۷۸: ص ۳۱۶).
۹. نهج البلاغة: من کلام له عليه السلام - کان یوصی باصحابه - (صبحی صالح ۱۳۷۸: ص ص ۳۱۶ و ۳۱۷).
۱۰. نهج البلاغة: من کلام له عليه السلام (صبحی صالح ۱۳۷۸: ص ۳۱۷).

کتابنامه

- رزمجو، حسین. ۱۳۶۹. دریچه ای گشوده بر آفتاب، بحشی درباره نهج البلاغه و مبانی حکومت، اخلاق و تربیت از دیدگاه آن. قم: دارالفکر.
- _____ ۱۳۷۷. طلوعی در غروب؛ مجموعه مقالاتی درباره اسلام، انقلاب و امام خمینی (رض). تهران: آوای نور.
- _____ ۱۳۷۸. نیایش سرخ؛ مجموعه شعر پیرامون نماز امام حسین (ع) در روز عاشورا. قم: ستاد اقامه نماز.
- سعیدی، مصلح الدین. ۱۳۶۳. بوستان. تصحیح و توضیح غلامحسین یوسفی. ج ۲. تهران: خوارزمی.
- شریعتی مزینانی، محمدتقی. ۱۳۵۳. تفسیر نوین. تهران: دفتر نشر فرهنگ اسلامی.
- صبحی صالح (مصحح). ۱۳۷۸ هـ ق / ۱۹۶۷ م. نهج البلاغة. بیروت.
- طوسی، ابوعلی فضل بن حسن. ۱۳۳۹. مجمع البیان فی تفسیر القرآن. تصحیح سید هاشم رسولی محلاتی. بیروت: رشديه (افست).
- عارف، سید محمدصادق (مترجم). ۱۳۷۲. راه روشن (ترجمة المحجة البيضاء فی تذهیب الاحیاء). مشهد: بنیاد پژوهش های آستان قدس رضوی.
- عبدالباقی، محمدفواد. ۱۳۶۴ هـ ق. المعجم المفهرس لالفاظ القرآن الکریم. قاهره: دارالکتب مصر.
- فروغی بسطامی. ۱۳۳۶. دیوان کامل فروغی بسطامی. به کوشش حسین نخعی. تهران: امیرکبیر.
- کاشانی، محمدبن مرتضی (ملا محسن). - محجة الايضاء فی تذهیب الاحیاء.

مجلسی، محمدباقر. - بحار الانوار.

مکارم شیرازی، ناصر (آیت الله) و دیگران. ۱۳۷۲. تفسیر نمونه. چ ۳۰. تهران: دارالکتب اسلامیة.
مولوی بلخی، جلال الدین محمد. ۱۳۵۲. مثنوی معنوی. تصحیح رینولد نیکلسون. چ ۳. تهران:
امیرکبیر.

نراقی، ملا احمد. ۱۳۷۱. معراج السعادة (با تصحیح و تعلیق و ویرایش). قم: هجرت.
نهج البلاغه. ۱۳۷۴. ترجمه سید جعفر شهیدی. چ ۸. تهران.

شوریه شگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی